

УДК 002.55: 316.324.8

БАЙРАЧНА Л.К., кандидат філософських наук,
доцент кафедри конституційного права України
Національного університету “Юридична
академія України імені Ярослава Мудрого”

ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

***Анотація.** Зроблено аналіз специфіки формування інформаційного суспільства, розкрито проблемне поле інформаційного суспільства і окреслений предметний зміст його правового регулювання. Доводиться, що впровадження через систему правозастосування норм, що регулюють інформаційне суспільство, стане ефективним засобом регулювання конфліктів в інформаційно-технологічній сфері.*

***Ключові слова:** інформаційне суспільство, інформаційна безпека, інформаційна нерівність, інформаційний етос, інформаційна війна, правові принципи, норми інформаційного суспільства.*

***Аннотация.** Проведен анализ специфики формирования информационного общества, раскрыто проблемное поле информационного общества и очерчено предметное содержание его правового регулирования. Доказывается, что внедрение через систему правоприменения норм, регулирующих информационное общество, станет эффективным средством разрешения конфликтов в информационно-технологической сфере.*

***Ключевые слова:** информационное общество, информационная безопасность, информационное неравенство, информационный этос, информационная война, правовые принципы, нормы информационного общества.*

***Summary.** The analysis of specificity of forming of information society is conducted, the problem field of information society is revealed and subject content of its legal adjusting is outlined. It is proved that introduction of legal norms regulating information society through the system of law application will become the effective way to resolve conflicts in an information and technological sphere.*

***Keywords:** information society, information safety, information inequality, information ethnic group, legal principles, norms of information society.*

***Постановка проблеми.** Впровадження інформаційних технологій привело до трансформацій в усіх сферах соціального буття. Можливість швидкого поширення інформації починає дедалі більше впливати на політичне життя, в процесі віртуалізації спілкування і перетворення світу на “глобальне село” змінюється характер соціальних стосунків. Відбуваються зміни і в суспільній свідомості – в праві, освіті, політиці і так далі. В ході цих масштабних трансформацій в усіх сферах соціального життя виникають нові правові проблеми і загострюються старі. Як і у будь-який інший перехідний період, посилюється протистояння між традиційними і інноваційними цінностями. Гостро стоять питання опосередкованого спілкування, комп’ютерної злочинності, інформаційної безпеки, контролю над особистим життям, відповідності поведінки індивіда в реальному і віртуальному просторах, створення віртуальних (псевдо) осіб.*

Актуальність теми дослідження визначається наполегливою потребою правового аналізу понять “інформаційне суспільство”, “інформаційна війна”, “інформаційна безпека”, “інформаційна нерівність”, “інформаційний етос”, а також необхідністю безперерійно функціонуючих правових принципів, норм і правил в процесі розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Аналіз наукових доробок з даної теми свідчить, що на даний момент в науці існує значний пласт досліджень, присвячених інформаційному суспільству в цілому і окремим аспектам правового регулювання інформаційного поля зокрема. Проте вони не дають цілісного уявлення про особливості інформаційного суспільства. Завдання стійкого соціального розвитку вимагають подальшої розробки теорії інформаційного суспільства з урахуванням актуальних проблем, пов'язаних з правовими аспектами його становлення.

Метою статті є оцінка специфіки формування інформаційного суспільства, розкриття проблемного поля інформаційного суспільства і окреслення предметного змісту його правового регулювання.

Виклад основних положень. При переході від індустріального суспільства до постіндустріального збільшується роль інформації, знань і інформаційних технологій в житті суспільства. Інформаційне суспільство – концепція, яка визначає головним чинником громадського розвитку виробництво і використання науково-технічної і іншої інформації. Концепція інформаційного суспільства є різновидом теорії постіндустріального суспільства, творцями якої є С. Бжезинський, О. Белл, О. Тоффлер.

У 1993 році була сформована група на чолі з доктором права, віце-президентом Єврокомісії Мартіном Бангеманом з метою дослідження поширення інформаційних технологій і з'ясування проблем, які виникають в цьому процесі. Після доповіді М. Бангеманом в 1994 р. спільнота почала використовувати термін “інформаційне суспільство”. Це суспільство насправді є цифровим і глобальним, побудованим із застосуванням мережевого інтелекту, який пов'язаний з “кремніевою” технологією чипів.

У інформаційному суспільстві інформація є головною матеріальною і нематеріальною цінністю і найважливішим чинником розвитку особистості і суспільства. Другою за значущістю цінністю є знання як здатність отримувати достовірну, об'єктивну і усеосяжну інформацію і можливість критичного її осмислювання.

Учасники дискурсу про функції засобів масової комунікації, роль інформації в житті суспільства і тенденціях побудови інформаційного суспільства, зокрема, Е. Тоффлер, М. Маклюен, Д. Белл, звертаються до тріад в описі історії розвитку суспільства або специфіки інформаційної стадії його розвитку (три хвилі Тоффлера; дописьменна культура, галактика Гуттенберга і глобальне село Маклюена; пріоритет в інформаційному суспільстві послуг, кодифікованого наукового знання, і інтелектуальної технології за Д. Беллом) [1; 2; 9; 10]. Загальним в описі останніх елементів тріад вказаних авторів є акцент на глибоку соціальну і моральну трансформацію особи. Автори підкреслюють збільшення ситуативності і, як наслідок, необхідність правового регулювання інформаційних процесів на сучасному етапі громадського розвитку.

Проте технократичні концепції теоретиків постіндустріального суспільства демонструють дещо спрощене розуміння соціального розвитку, коли відносять правову культуру до надбудови над технологічним базисом. Ці концепції можуть набути цілісності, якщо вони будуть доповнені уявленнями про те, що правове регулювання, зокрема, його нормотворча складова, здатна чинити зворотний вплив на технологію [8].

Саме правове поле інформаційного суспільства, яке зараз формується найбільшою мірою пропорційне проблемам сучасності, воно сприяє гуманізації інформаційного суспільства та його повсякденному функціонуванню. Підведення базису “загальнолюдських цінностей” під інформаційну діяльність без урахування специфіки її правового регулювання призводить до нівелювання даного виду діяльності і амбівалентності поведінки професіоналів в інформаційно-технологічній сфері.

Цінності інформаційної діяльності поділяються на цінності-об’єкти, цінності-функції і цінності-технології. За іншим критерієм їх можна класифікувати таким чином: інституціональні (універсальність, загальнодоступність, корисність та ін.) і особові (інформаційна безпека, авторське право, свобода публікації і поширення інформації, зв’язане з відповідальністю за достовірність і моральність змісту останньої).

Соціальні групи, причетні до створення і управління передовими інформаційно-комунікаційними технологіями, зазвичай носять субкультурний або ж маргінальний характер. Субкультура як особлива форма організації життя людей (соціальних груп), що прагнуть облаштувати усередині панівної, серединної культури своє власне відносно автономне культурне існування. Субкультура існує як цілісна культура певної соціальної групи людей усередині “великої” національної культури, що складається із стійких норм, ритуалів, особливостей зовнішнього вигляду, мови (сленгу), художньої творчості. Проте етос цих груп найбільш активно впливає на формування сучасних морально етичних норм, актуальних для усього суспільства. Представники маргінальних “веб-культур”, як і IT-фахівці і інформаційні працівники прагнуть розповсюдити свої цінності в суспільстві, сприяючи тому, щоб суспільство ці цінності поділяло [16].

Зокрема, йдеться про веб-співтовариство хакерів. Унікальний феномен хакерства розглядається в інформаційній етиці як двомодальний: як професійна і як злочинна діяльність. Буденне сприйняття хакерства пов’язане з негативною модальністю цієї категорії. Комп’ютерних зломщиків об’єднують в декілька груп. “Допитливими” хакерами зазвичай є студенти, “подорожуючі” по Інтернету, або фахівці, прагнучі професійного самоствердження – різного роду експериментатори і дослідники.

Другу групу складають люди, які мають конкретні комерційні, розвідувальні або інші інтереси. Третя група, найбільш небезпечна – це зломщики і диверсанти. Їх мета – знищити бази даних, паралізувати роботу, вивести з ладу комп’ютерні мережі.

Останнім часом з’явився новий різновид злочинності – впровадження комп’ютерних вірусів, яких виявлено вже більше тисячі. Опубліковані в пресі результати досліджень, проведених фахівцями, дозволяють скласти зразковий соціологічний портрет сучасного хакера. Вік правопорушників коливається в широких межах – від 15 до 45 років, причому на момент скоєння злочину у третини вік не перевищував 20 років. Понад 80 % злочинців в комп’ютерній сфері – чоловіки, абсолютна більшість яких мали вищу і середню спеціальну освіту. Проте, згідно статистики, професійними програмістами з кожної тисячі комп’ютерних злочинів здійснено тільки сім [11].

Мотиви злочинів – найрізноманітніші: корисливі міркування (66 %), шпигунство, диверсії (17 %), дослідницький інтерес (7 %), хуліганство (5 %), помста (5 %). Комп’ютерні злочини діляться на сім основних категорій, так або інакше пов’язаних з хакерством: фінансові крадіжки, саботаж, крадіжки апаратного забезпечення, крадіжки програмного забезпечення, крадіжки інформації і електронне шпигунство, комп’ютерне хакерство.

Хакери здатні здійснювати будь-які з вище вище перелічених злочинів, але багато людей займаються зломом чужих комп’ютерних систем через прагнення до знань – це так зване “чисте” хакерство. Ситуація “подвійних стандартів”, пов’язана з таким неоднозначним сприйняттям явища хакерства у сучасному світі, є проблемною і вимагає вирішення. В даному випадку ефективним є, на наш погляд, етичний спосіб вирішення проблеми. Чітке визначення системи етичних норм і цінностей хакерського співтовариства на основі аналізу етоса цього співтовариства дозволить розвести поняття про діяльність хакерів і про етично неправомірну діяльність деяких членів вказаного співтовариства.

Таким чином, можлива реабілітація первинного позитивного поняття хакерства і успішніша боротьба з юридичними і етичними порушеннями інформаційної безпеки [3, с. 55]. Осмислення інформаційного етосу є актуальним завданням права як науки. Інформаційну етику при цьому потрібно розглядати з двох точок зору : як одну з дисциплін прикладної етики, тобто сферу практичних моральних проблем, що виникають при використанні інформації в сучасних умовах, і як нову стадію розвитку етики на основі інформації як базової соціокультурної цінності, що потребує правового супроводження. Інформаційна етика онтоцентрична і припускає розуміння буття як інформації. Згідно з інформаційною етичною парадигмою, усі дії повинні здійснюватися заради і в ім'я користувача інформаційного середовища, в ім'я і заради інфосфери. В цілому, в етичній науці можна спостерігати рух від антропоцентричної етики до нон-антропоцентричної (в даному випадку – до інфоцентричної) етики.

Комп'ютерна етика – вужче поняття, ніж інформаційна етика. Виникнення цієї дисципліни обумовлене комп'ютерною революцією. Академічний напрям комп'ютерної етики, сформований в 80-і рр. ХХ століття в США, ставить і вирішує проблеми запобігання несанкціонованого доступу до приватної інформації, етичних аспектів інтелектуальної власності, неконтрольованості поширення свідомо неправдивих даних [17]. Продовженням і розвитком академічного напрямку комп'ютерної етики є етика Інтернету (мережева етика, етика віртуальної комунікації). Предметом її вивчення є амбівалентні стосунки між людиною і “віртуальним світом”. Моральними суб'єктами тут виступають інформаційні працівники, ІТ-фахівці, представники мережевої субкультури і користувачі Інтернету в цілому.

Складна багатокомпонентна структура інформаційних комунікацій свідчить не лише про високий інтерес наукового співтовариства до цього феномену, але і про його багатий зміст в об'єктивній реальності. Поширення інформаційних технологій супроводжується появою нових професій і професійних і субкультурних співтовариств, діяльність яких повинна регулюватися новими правовими нормами і принципами. Етика глобального інформаційного простору орієнтована на формування інформаційне безпечної особи, яка в силу свого морального світогляду і виховання не здійснюватиме дій, що заповдіюють збиток цілісності і стабільності інфосфери, навіть в умовах їх безкарності.

Інформаційна цивілізація, до якої прийшло людство, змінює не просто статус інформації, тобто роль її позитивних наслідків, але і різко розширює негативні можливості. Перед нами виявився сильнодіючий засіб – інформаційна війна, для якого немає меж.

Інформаційні війни різної інтенсивності стали явною прикметою нашого часу. Вони сильних роблять сильніше, а слабких – слабкішими. Вони дають нові можливості тим, хто уміє ними користуватися. Вивчати їх необхідно і для того, щоб вміти ними користуватися і вміти від них захиститися. Французька школа “паблік рилейшнз” вписує свій об'єкт в таку парадигму: реклама будується на стратегії бажання, а “паблік рилейшнз” на стратегії довіри [7]. Можна продовжити цей ряд, сказавши, що пропаганда будується на стратегії переконання. Інформаційні війни будуються на стратегії резонансу, коли одна комунікативна складова починає функціонувати так, щоб замінити собою усе інше, коли одно повідомлення в змозі розворушити усе суспільство. Якщо класична наука зорієнтована на процеси аналізу інформації, то в даному випадку нас цікавитиме процес поширення інформації, варіант створення сприятливого контексту для успішного проведення комунікації. Для вивчення цих процесів потрібне знання теорії комунікації, соціальної психології, соціології, права.

Інформаційна війна націлена на усі можливості і чинники уразливості, що неминуче виникають в зростаючій залежності від інформації, а також на використанні інформації у різноманітних конфліктах. Об’єктом уваги стають інформаційні системи (включаючи відповідні лінії передач, оброблювальні центри і людські чинники цих систем), а також інформаційні технології, які використовуються в системах озброєнь. Інформаційна війна має наступальні і оборонні складові, але розпочинається з цільового проектування і розробки своєї “Архітектури командування, управління, комунікацій, комп’ютерів і розвідки”, що забезпечує особам, що приймають рішення, відчутну інформаційну перевагу у будь-яких конфліктах” [5]. У технічному плані інформаційна війна вже почалася. Інтернет, що виріс в якості потенційного плацдарму, надає для цього усі умови, звідки слідує концентрація зусиль на захисті інформаційних мереж від несанкціонованого проникнення. Зростання потужності інформаційних механізмів сучасного суспільства посилює його залежність саме від цієї його складової.

Проте інформаційна війна велася у світі і за відсутності комп’ютерів. Використовувалися чутки: наприклад, війська Чингисхана йшли услід за оповіданнями про їх неймовірну жорстокість, що великою мірою підривало моральний дух їх супротивників. Сучасні виборчі технології застосовувалися при виборах в Древньому Римі. Моральний дух воїнів підтримувався особливою ідеологією (використання відомого висловлювання “з щитом або на щиті”). Але сьогоднішня залежність цивілізації від інформаційної її складової зробила її набагато більше уразливою в цьому відношенні. А швидкодія і широке поширення інформаційних мереж багаторазово збільшило потужність саме інформаційної зброї. Додатково впливає на ситуацію і прийнята сьогодні модель суспільства як принципово відкритого.

В якості робочого визначення ми спиратимемося на розгляд інформаційної війни як комунікативної технології, яка впливає на масову свідомість з довготривалими і короткочасними цілями. Ми акцентуємо змістовні, а не технічні аспекти цього явища. При цьому слово “комунікативний” підкреслює особливий статус аудиторії як об’єкту дії, оскільки успішна дія може спиратися тільки на інтереси, цінності, ідеали аудиторії, тобто мова йде про необхідність розмовляти з нею однією мовою в прямому і переносному значенні цього слова. Цілями такої дії на масову свідомість є внесення змін до когнітивної структури з тим, щоб отримати відповідні зміни в поведінковій структурі. Практично те ж саме робить психотерапія, тільки на рівні індивідуальної свідомості. Г. Джоветт і В. О’Доннелл розмежовують пропаганду і просто комунікацію на підставі того, що в пропаганду вони також вписують цілі, які не входять до числа інтересів особи, яка одержує інформацію [18]. Це важливе розмежування, проте воно також недостатньо визначене через те, що важко чітко сказати, що саме проти інтересів особи, яка інформацію споживає. Е. Роджерс визначає пропаганду через поняття масового переконання (*mass persuasion*), вважаючи, що в звичайному варіанті переконання є присутнім сильним інтерактивним компонентом [20]. Інформаційна війна повинна розглядатися в якості одного з базових понять військово-комунікативних досліджень. Інша базова складова цього напряму знаходиться у сфері розвідки і аналітичної роботи. Військово-комунікативні дослідження повинні давати відповіді не академічного, а технологічного порядку, бути максимально практично зорієнтованими, що дозволить перейти, умовно кажучи, від досліджень в області теорії комунікації до принципово прикладних розробок. Тому нам уявляється, що базовий підхід в цій області може спиратися на мету істотної зміни картини світу, що входить до результатів комунікативної дії.

Українські громадяни з точки зору інформаційної безпеки мають бути віднесені до групи підвищеного ризику. Зниження ризику полягає у формуванні високої інформаційної культури і її ядра – сталих правових стандартів в інформаційному суспільстві, а також в розробці ефективних технологій впровадження і популяризації цих стандартів [12, с. 77-81].

Специфіка категоріального апарату інформаційного простору полягає в тому, що окрім унікальних термінів, в ньому містяться класичні, проте їх зміст піддається трансформації. Наприклад, відповідальність в інформаційному полі набуває антропоцентричного характеру, оскільки делегування відповідальності комп'ютеру неможливе. Свобода розуміється як загальнодоступність інформації, причому вона має відносний характер. Своєрідний зміст в проблемній області інформаційного поля мають терміни “авторське право” і “інформаційна безпека особи”. В умовах інформаційного розділення суспільства утворюються протиріччя між різноманітними правовими поняттями: доступність інформації, вимога дотримання авторських прав, заборона втручання в приватне життя і замах на приватну власність.

Унікальними категоріями інформаційного простору, що з'явилися на сучасному етапі, є “інформаційна нерівність” і “інформаційна безпека”. Поняття інформаційної нерівності визначається в двох аспектах – нерівність в освіті і нерівність в доступі до нових інформаційних технологій, причому пріоритетне значення у сучасному світі має другий аспект. “Цифровий розкол” (“цифровий розрив”, “цифрова нерівність”) – розшарування суспільства за принципом залученості у світ сучасних технологій і, як наслідок, інформаційна маргіналізація значної частини населення [19; 20].

Відносно проблеми інформаційної безпеки існує дві позиції: а) мінімізація втручання держави в процес функціонування Інтернету. Моральні норми – оптимальні для саморегульованого інформаційного суспільства (позиція США); б) принцип врегулювання – який поєднує в собі законодавче регулювання з саморегулюванням (країни Західної Європи). У сучасній Україні ще не вироблена чітка позиція держави згідно інформаційної безпеки, проте, можна визначити, що реальність відповідає, швидше, західноєвропейській моделі (нині відкритий ряд кримінальних справ відносно користувачів соціальних мереж, що розмістили на своїх сторінках музичні і аудіовізуальні файли, які є об'єктом авторських прав).

На основі спостережень можна спрогнозувати, що в українському суспільстві надалі ще ширшим верствам населення доведеться зіткнутися із залежністю функціонування систем інформатизації від рівня надійності баз даних і спробами селективного розподілу інформації, виникненням елітарного прошарку і проявом нових структурних утворень, що тяжіють до комп'ютерної злочинності; експансії масової культури, розмиванням моральних критеріїв, електронним контролем за населенням і соціальною диференціацією на інформаційній основі. У цих умовах роль правових норм і принципів стає центральною для виживання і розвитку суспільства.

Існує багато специфічних категорій в області правового знання, що розглядає різні види віртуальної комунікації. Електронна пошта, сайти, розсилки, форуми, чати, он-лайн-спілкування, блоги і так далі сприяють прийняттю реальними особами мережевих ролей, а також є благодатним ґрунтом для конструювання особової і соціальної ідентичності, створенню віртуальної реальності.

На сучасному етапі розвитку інформаційних технологій, віртуальність стає характеристикою особи, оскільки мережа Інтернет надає несподівані перспективи для створення віртуальної особи, вільної у виборі статі, віку і переконань. В той же час, такий процес віртуалізації може привести до втрати самоідентифікації з боку автора

віртуального простору. З деякими припущеннями, сучасне інформаційне поле можна назвати інфоцентричним, а принцип інфоцентричності сформулювати таким чином – стався до інформації, що поступає до тебе, так, як хотів би, щоб ставилися до інформації, яка розповсюджується від тебе. Чи простіше: стався до чужої інформації так, як ти хотів би, щоб поставилися до інформації, що належить тобі. Цей принцип за формулюванням схожий з категоричним імперативом І. Канта, проте несе в собі специфічний зміст, обумовлений особливостями сучасного інформаційного суспільства [6]. Згідно з принципом інфоцентричності, будь-яка дія, що завдає шкоди інформаційній автономії суб’єкта – має бути покарана, а для цього потрібні правові норми що регулюють інформаційний простір.

Отже, правове регулювання інформаційного суспільства, що розвивається, тісно пов’язане з існуванням соціальних груп, чия професійна, і комунікаційна діяльність пов’язана з Інтернет-комунікацією (інформаційні працівники, ІТ-фахівці, мережева субкультура). Правові колізії і проблеми, що виникають в процесі Інтернет-комунікації, пов’язані з об’ємом, швидкістю, способом передання інформації, доступом до інформації тощо. Правові методи вирішення проблем регулювання мережі Інтернет і глобальної інформаційної безпеки повинні поєднуватися з моральними нормами, оскільки традиційна модель права не задовольняє нової моделі суспільства, тоді як форми моральних засобів і санкцій залишаються актуальними.

Висновки.

В сучасному суспільстві інформаційні технології перетворюються на найважливіший чинник, що чинить зростаючий вплив на соціально-правові стосунки. Проте, якщо в західній науковій літературі останні десятиліття ознаменовані підвищеною увагою до правових проблем інформаційного суспільства, то у вітчизняній науці замало цілісних концепцій, що фокусуються на інформаційній проблематиці. Як нам здається, найбільш ефективним підходом для забезпечення успішного функціонування і подальшого розвитку інформаційного суспільства є впровадження через систему правозастосування норм, що регулюють інформаційне суспільство, яке формується, що стане ефективним засобом регулювання конфліктів в інформаційно-технологічній сфері. Швидкість змін, що відбуваються в суспільстві, така велика, що на очах одного покоління відбувається декілька циклів технологічного оновлення. Це тільки підкреслює актуальність осмислення процесів, що відбуваються. Незважаючи на значний технологічний прогрес, який несе впровадження інформаційно-комунікаційних інновацій в реальне життя, до теперішнього часу залишаються неясними і масштаби перетворень суспільства, і конкретні форми втілення їх в життя. Занадто глобальними виявляються наслідки їх виникнення і еволюції.

Подальший розвиток досліджень. Проаналізоване свідчить, що інформаційне суспільство – це ступінь громадського розвитку, яка ще не встановилася, але, як свідчать факти, вже здатна впливати як на економіку всього світу, так і його політичні інститути, характер суверенітету і стосунків, що традиційно склалися, між урядами і народами, між людьми і владою. Інформаційне суспільство визначається як новий тип громадського устрою. Слід зазначити, що наявні дослідження інформаційного суспільства ще не дають досить ясного уявлення про його інноваційну, суперечливу суть, як якісно нового етапу громадського розвитку, що має свої перспективи. Тому ціла низка запитань таких як суть, основні показники становлення і закономірні чинники розвитку інформаційного суспільства, духовно-моральні орієнтири, співвідношення національних і глобальних інтересів, широке коло правових питань врегулювання інформаційного суспільства ще чекають свого дослідження.

Використана література

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество : опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; [пер. с англ.] ; ред. и вступ. ст. В.Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
2. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 330-342.
3. Воронина Т.П. Информационное общество : сущность, черты, проблемы / Т.П. Воронина. – М. : ЦАГИ, 1995. – 111 с.
4. Горный Е. Онтология виртуальной личности / Е. Горный // Бытие и язык : сборник статей по материалам международной конференции. – (Новосибирский институт экономики, психологии и права). – Новосибирск : Новосибирское книжное издательство, 2004. – С. 78-88.
5. Завадский И.И. Информационная война – что это такое? / И.И. Завадский / “Конфидент”. – 1996. – № 4. – С. 14.
6. Кант Иммануил. Основы метафизики нравственности / Иммануил Кант : в 6 т. – Т. 4. – Ч. I. – М. : “Мысль”. – С. 211-310.
7. Лебедева Т. Искусство обольщения. Паблик рилейшнз по-французски / Т. Лебедева. – М., 1996. – С. 55.
8. Луман Н. Глобализация мирового сообщества : как следует системно понимать современное общество / Н. Луман // Социология на пороге XXI века : новые направления исследований. – М. : “Интеллект”, 1998. – 107 с.
9. Маклюэн М. Галактика Гутенберга. Становление человека печатающего / М. Маклюэн. – М. : Фонд “Мир”, 2005. – 496 с. – (Академический проект).
10. Маклюэн М. Понимание Медиа. Внешние расширения человека / М. Маклюэн. – М. : Канон-Пресс-Ц, 2003. – 464 с. – С. 152; Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
11. Никифоров И. Компьютерные преступления. Уголовные меры борьбы с компьютерной преступностью // Защита информации. – 1995. – № 5/3.
12. Пилипчук В.Г. Інформаційне суспільство : філософсько-правовий вимір : монографія / В.Г. Пилипчук, О.П. Дзьобань . – Ужгород : ТОВ “ІВА”, 2014. – 282 с.
13. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2008. – 480 с.
14. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2010. – 592 с.
15. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – С-Пб. : Наука, 2000. – 379 с.
16. Черниенко В.А. Методологические основания социальной философии маргинальных периодов : дис. на соискание науч. степени канд. филос. наук : 09.00.03 / В.А. Черниенко ; Харьковский гос. аэрокосмический ун-т им. Н.Е. Жуковского. – Х., 2000. – 168 с.
17. CyberPhilosophy : The Intersection of Philosophy and Computing / James H. Moor (editor), Terrell Ward Bynum (editor) Wiley-Blackwell, 2002. – 320 p.
18. Jowett G.S., O'Donnell V. Propaganda and persuasion. – Newbury Park, 1992.
19. Rogers E.M. A history of communication study. – New York etc, 1997.
20. Himma K.E. The relationship between the uniqueness of computer ethics and its independence as a discipline in applied ethics / K.E. Himma // Ethics and Information Technology. Volume 5. – Number 4. – P. 225-237.
21. The handbook of information and computer ethics / Kenneth Einar Himma, Herman T. Tavani. – NY : John Wiley and Sons, 2008. – 671 p.

~~~~~ * * * ~~~~~